

Juridik och juridikens metod som ett arbetsverktyg

Texten är sammanställd av Stefan Zetterström, universitetsadjunkt i civilrätt, Juridiska institutionen vid Uppsala universitet.

Inledning

Slår man upp ordet *juridik* i en ordbok kan följande beskrivningar lämnas:

*Vetenskapen om gällande rätt enligt den rättsordning som godtagits av samhället.*¹
*Läran om rättsreglerna och deras tillämpning.*²

Den första beskrivningen är lite mer pretentiös och ordrik än den andra. Den speglar nog också den tidens lite mer ordrika och ofta krångliga språkbruk. Vid detta tillfälle upplever jag nog ändå att den förstnämnda beskrivningen känns mer begriplig eller åtminstone något mindre vidlyftig. Juridik är en komplicerad vetenskap. Att juridiken är en vetenskap innebär därmed att vi kan forska i den, och forskas gör det. Vetenskapsområdet för juridisk forskning sker inom det vi kallar för *rättsvetenskap*.³ Uttrycket *gällande rätt* kan vi kanske beteckna som resultatet av forskningen.

Fortsättningen av min redogörelse skall jag försöka ägna åt en mer handfast beskrivning av samhällsområdet juridik och dess metod.

Juridikens utövare

De som huvudsakligen utövar, tillämpar och skapar juridik är jurister i olika skepnader. Begreppet jurist kan enklast förklaras med en person som har en juris kandidatexamen, som omfattar fyra och ett halvt års heltidsstudier (180 poäng) på universitet (ung. högskola). Utbildningen kan läsas i Uppsala, Lund, Stockholm och numera även i Göteborg och Umeå. Jurist är ingen titel, såsom advokat, som är skyddad. Det innebär i princip att vem som helst kan utge sig för att vara jurist, utan risk för repressalier. Utgångspunkten är dock att jurister är en grupp i samhället som har en juridisk skolning. En jurist har många arbetsområden, såsom bl.a.: Advokat, domare, åklagare, kronofogde, rättssakkunniga på olika departement, lärare och forskare vid landets universitet och högskolor. Dessutom arbetar det jurister inom olika områden inom den offentliga förvaltningen. Det är dessutom vanligt att företag och föreningar har en eller flera representanter i sina styrelser. Många av de frågor som handläggs av styrelser har nära anknytning till juridiken.

Rättsordningen

Vårt lands rättsregler får huvudsakligen anses ge uttryck för vår rättsordning. I Sverige använder och tillämpar vi bland annat *lagar*, *förordningar* och *föreskrifter* som handlingsregler för medborgarna. Rättsordningen innehåller dessutom *grundlagar* och regler utfärdade av EU/EG. Grundlagar och lagar beslutas av *riksdagen*, förordningar av *regeringen* och föreskrifter av *kommuner* och *förvaltningsmyndigheter*. Rättsreglernas dignitet (ung. prioritet) sinsemellan är

---

¹ Focus, 1974.

² Nationalencyklopedin, multimedia 2000.

³ Den del av juridiken som innefattar studiet av rättsreglerna, dessas tolkning och tillämpning, rättens samhälleliga förutsättningar och verkningar i olika hänseenden (rättssociologi, rättsekonomi), rättens historia samt rättsfilosofi, dvs. de teoretiska och principiella frågor som studiet av rättssystemet ger upphov till. Utdrag ur Nationalencyklopedin, multimedia 2000.

ordnad så att grundlagar har högst dignitet, följt av lagar, därefter förordningar och avslutningsvis föreskrifter. Skulle en förordning stå i strid med en lag, så innebär det att förordningen till sitt innehåll inte skall tillämpas. Konflikter av detta slag är inte speciellt vanliga, men kan förekomma.

Rättsreglerna fungerar huvudsakligen som handlingsregler för oss medborgare. Rättsreglerna uttrycker ett handlingsmönster och de är oftast sanktionerade på ett eller annat sätt. En rättsregel är vanligtvis uppbyggd av *rättsfaktum* och *rättsföljd*. Rättsfaktum består av ett faktum eller flera fakta och konsekvensen av detta faktum eller dessa fakta leder till en rättsföljd. Exempelvis: *Om* Anna provocerat slår Björn i ansiktet med en knuten näve, så skall Anna dömas för misshandel. *Om* brukar betecknas för rättsfaktum och *så* för rättsföljden. Att någon slagit en annan person är ett faktum som passar in i brottsbalkens (rättsfaktum)regel 3 kap 5 § "Den som tillfogar en annan person ... eller smärta ...". Rättsföljden enligt samma regel är att den "... döms för misshandel ...". Med hjälp av "om" och "så" går det att i de flesta fall bestämma vad som är rättsfaktum respektive rättsföljd. Till detta kommer också *bevisfakta*. I en rättegång måste alla fakta bevisas för att önskad rättsföljd (påföljd) skall möjliggöras. Den som *har* rätt enligt rättsordningen behöver bevis för att *få* rätt.

Rättsreglerna uttrycker ofta olika *rättigheter* och *skyldigheter*. En rättighet kan exempelvis vara äganderätt, hyresrätt, fordran eller panträtt. En skyldighet kan exempelvis vara att betala en fordran på grund av köp, skadestånd eller underhåll. Det kan också vara frågan om en skyldighet att leverera en vara som är betald, eller att acceptera att någon tar väg över ens mark, då denna någon har ett s.k. vägservitut (en rättighet att utnyttja väg på annans mark). Rättigheter kan bli kränkta. Exempelvis kränker tjuven, ägarens rätt till saken, när han olovligen tillgriper saken. Ägaren har rätt att med rättsordningens stöd få hjälp av myndigheterna att utfå sin sak om den påträffas hos tjuven. Det förutsätter bland annat att ägaren kan identifiera saken som sin, annars riskerar vi att kränka annans rätt till saken. Det kan ju vara tjuvens sak eller någon annans.

Den juridiska metoden m.m.

Hur arbetar en jurist när han eller hon skall lösa ett juridiskt problem? Som jurist blir man emellanåt smickrad när ens vänner eller tillfälliga kontakter imponerade tror att jag kan all juridik. Dock förbyts deras beundran snabbt i viss besvikelse när det visar sig att jag inte ens kan besvara en sådan enkel fråga som "behöver jag bygglov för att bygga ett växthus av plast och några bräder?", eller "skall eller bör alla allmänna lokaler och utrymmen ha utrymningsskyltar?". Det finns ingen, i alla fall fullt frisk människa i Sverige, som kan besvara samtliga juridiska frågeställningar. Juristen kan besvara många frågor, i synnerhet inom dennes specialområde, men inte alla. De flesta verksamma jurister har något eller några specialområden, som han eller hon verkar inom. Juristen har emellertid något mer värdefullt än "utantillkunskaper" och det är en god skolning i den juridiska metoden. Han eller hon vet hur man skall gå tillväga för att finna svar på frågor som ställs av andra eller som dyker upp på annat sätt.

Om vi återgår till växthuset som ett exempel för att visa på den juridiska metoden. Min juridiska fingertoppskänsla, som kommer med erfarenhet inom yrket, gör att jag inledningsvis ber att få ställa några kompletterande frågor. Exempel på frågor kan vara: Var skall växthuset uppföras? Hur stort kommer växthuset att bli? Vad är syftet med uppförandet? Ligger platsen för växthuset inom detaljplanerat område? Om vi utgår ifrån att svaren blir: I anslutning till vår villa och storleken kommer att bli ca 9 kvadratmeter. Syftet är att njuta av fina växter inom detaljplanerat område.

Som jurist känner jag till att vi har en Plan- och bygglag (PBL). Jag söker därmed upp min lagbok och slår upp PBL och börjar söka mig fram till kapitlet om bygglov m.m. I kapitel 8 finner jag inledningsbestämmelser om när bygglov krävs. Det finns dessutom en bestämmelse som stadgar om undantag från bygglov i vissa fall. Den som bor i en- eller tvåfamiljshus (ung. villa) får vidta vissa

åtgärder som är befriade från bygglov, bland annat får komplementbyggnader som inte överstiger 10,0 kvadratmeter uppföras utan krav på bygglov. Nu tillkommer ytterligare svårigheter i bedömningen. Är ett växthus att jämföra med en komplementbyggnad? Lagtexten ger inget svar på denna fråga. Vad göra nu? Ett alternativ är att försöka få tag i *förarbetena* till lagen. Förarbeten är det arbete som föregått lagens utformning. Regeringen (ansvarigt departement) har tillsatt en utredning bestående av bland annat personer med specialkompetens inom området som får till uppgift att ge förslag på en ny lag eller ändringar av en befintlig lag. Resultatet av deras utredning sammanställs och trycks i en utgåva som betecknas *Statens offentliga utredningar (SOU)*. Med utgångspunkt från detta underlag utformar ansvarigt departement förslag till ny lagstiftning, en s.k. *proposition*. Detta förslag har dessförinnan varit ute på remiss (en uppmaning och möjlighet för berörda myndigheter och andra att yttra sig över förslaget) till myndigheter, företag, intresseorganisationer, universitet och högskolor m.m. Propositionen läggs sedan fram för riksdagen som sedan har att fatta det slutgiltiga beslutet om förslaget skall antas, ändras eller avslås.

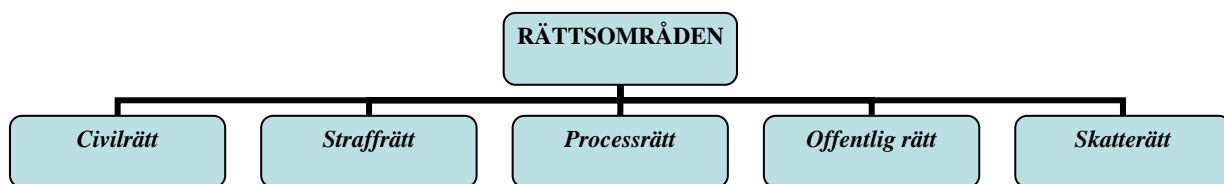
Om jag finner svar på min fråga om komplementbyggnad så är lyckan all, om inte så får jag söka vidare. Ett annat ställe att söka på är *rättspraxis*. Detta är domstolarnas bidrag till utvecklingen av "gällande rätt". Domstolarna tolkar, tillämpar och ibland fyller ut lagtexten när de har att avgöra mål som väckts hos domstolen. Praxis är i huvudsak förknippat med de högsta domstolarnas avgöranden. Vi har i princip två olika domstolssystem. Den ena sidan, de s.k. *allmänna domstolarna*, utgörs av *tingsrätter* som första instans, därefter *hovrätter* och slutligen en *Högsta domstolen*. Ett mål inleds i tingsrätten och kan överklagas till hovrätten och slutligen till Högsta domstolen. Det är dock inte alla mål som kan överklagas eftersom det i samtliga fall, med något lite undantag, alltid krävs s.k. *prövningstillstånd* för att Högsta domstolen skall pröva målet. Ett av kriterierna för att få prövningstillstånd är att frågan är av intresse för utvecklingen av den gällande rätten. Den andra sidan, de s.k. *allmänna förvaltningsdomstolarna*, har *länsrätter* som första instans, *kammarrätter* därefter och slutligen en *Regeringsrätt*. Principen om överklagande m.m. följer i stort sett samma linjer inom de olika systemen.

Avgöranden/rättsfall från Högsta domstolen trycks och publiceras i *Nytt juridiskt arkiv I (NJA)* och från Regeringsrätten i *Regeringsrättens årsbok (RÅ)*. Förutom de högsta domstolarnas avgöranden så finns även underrätternas domar (tingsrätters och hovrätters samt länsrätters och kammarrätters) med i rättsfallssamlingen. Hur vet jag vilket domstolssystem som prövar vilken fråga? De allmänna domstolarna prövar vanligtvis *tvistemål* och *brottmål*. Tvistemål berör i huvudsak tvister mellan två privatpersoner eller privatpersoner och företag (s.k. juridiska personer) och avser civilrättsliga frågor om rättigheter och skyldigheter inom avtalsrätt, köprätt, konsumenträtt, arbetsrätt (om inte Arbetsdomstolen prövar frågan), familjerätt, fastighetsrätt, skadeståndsrätt m.m. Förvaltningsdomstolarna prövar vanligtvis mål mellan en privatperson och myndigheterna. Det kan röra sig om exempelvis bygglov, skatter, hälso- och sjukvårdsfrågor och olika tillståndsfrågor där stat och kommun är satta att bestämma. Ärenden som rör någon form av utövande av myndighet prövas av de allmänna förvaltningsdomstolarna.

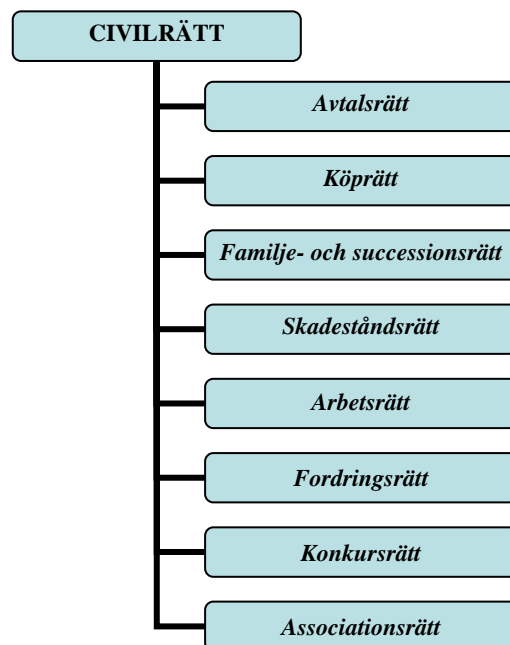
Om inte praxis ger mig vägledning i frågan om ett växthus är att jämföra med en komplementbyggnad, så får jag söka vidare. Ett sätt i en situation som denna är att kontakta berörd myndighet eller kommun och fråga en sakkunnig tjänsteman om ett växthus i lagens mening kan betraktas som en komplementbyggnad. Även andra juristkollegor kan tillfrågas. Allt detta sökande kräver tid, kunskap, erfarenhet och en del uppfinningsrikedom. I övrigt finns det litteratur skrivna av rättsvetenskapsmän, som kallas för *doktrin*, samt även litteratur skriven av andra jurister, som bör undersökas vid lösandet av juridiska problem.

En utgångspunkt för en jurist som har till uppgift att lösa juridiska frågor, forska eller på annat sätt skaffa sig kunskap om juridiskt innehåll är själva klassificeringen av frågeställningen sett till olika juridiska områden. Du får exempelvis en fråga som lyder: "Vad händer om jag går i konkurs?" Som jurist så tänds en hel del lampor. Svaret på frågan kan hämtas bland annat ur *civilrätten*. Detta vet jag som jurist. Juridiken är uppdelad i olika rättsområden. Följande skiss kan anses utgöra en förenklad beskrivning av vår rättsordning uppbyggd av rättsområden:⁴

Under rättsområdet *civilrätt* lyder bland annat följande underliggande rättsområden.

För att det skall finnas en rimlig möjlighet att besvara frågan om vad som händer när någon försätts i konkurs är det till viss del avgörande att kunskap finns om de olika rättsområdenas placering och innehåll. Det krävs dessutom kunskap om vilka områden som kan påverkas av en konkurs. Juristen måste begränsa området för sin undersökning. Detta kan han eller hon göra genom att ställa kompletterande frågor. Vem är det som skall försättas i konkurs? Är det en fysisk person eller en juridisk person (företag, som aktiebolag, handelsbolag eller en ekonomisk förening) som avses?

⁴ Vid en mycket grov indelning kan vi sägas ha två huvudspår, det ena är civilrätt/privaträtt och den andra offentlig rätt i vid mening.

Om det är ett aktiebolag, så är juristen tvungen att inhämta kunskap om de regler som gäller för aktiebolag. Vi har en aktiebolagslag som bland annat reglerar arbetet och ansvarsfördelningen i ett aktiebolag. Ett aktiebolag är också, vanligtvis, arbetsgivare och då gäller även de arbetsrättsliga reglerna. Är det däremot en fysisk person som försätts i konkurs så kan vi bortse från dessa lagar. Vilka konsekvenser av en konkurs vill personen få utrett? Är det själva handläggningen, det personliga ansvaret, eventuella straffrättsliga konsekvenser eller hur utdelningen av hans tillgångar kommer att ske, som lockar honom eller henne att fråga? Det svåra för en jurist ligger inte alltid i att ge ett svar på en konkret fråga, utan det är att begränsa sitt svar i förhållande till vad frågeställaren önskar få besvarat. Den som frågar är mycket sällan juridiskt bevandrad och vet därför inte hur frågor bör ställas för att begränsa undersökningen. Juristen är tränad i att ställa "rätt" frågor. Påpekas bör att även om frågan är konkret, så kan den vara mycket komplicerad att besvara. Främsta anledningen till detta kan vara att det juridiska problemet inte är klart reglerat i lagstiftningen eller att rättspraxis är splittrad eller att det helt enkelt är en ny situation som tidigare aldrig har prövats. Ser vi till exemplet om växthuset, så kanske inte lagstiftaren⁵ hade den typen av konstruktion i åtanke när lagen tillkom. Hur skall vi då gå till väga?

Juristen använder sig av olika typer av tolkningsmodeller. Jag redovisar tre modeller som i allmänhet brukar nämnas.

Den *objektiva* lagtolkningsmodellen utgår i huvudsak från själva lagtexten. Den som har att avgöra en rättsfråga försöker då endast tolka lagtexten som enda källa till förståelse. Om inte ordet "växthus" finns omnämnt i lagtexten, måste juristen överväga om det ändå kan inrymmas i begreppet komplementbyggnad. Juristen använder sig i dessa fall bland annat av något förfinade instrument som extensiv (utvidgande) tolkning eller restriktiv (inskränkande) tolkning. Vilken av dessa två instrument som juristen väljer beror bland annat på vilken fråga som skall avgöras. Är det en fråga som berör straffrättsliga problem är den restriktiva att föredra eftersom bland annat principen "inget straff, utan lag" är starkt förankrad i svensk rätt. Det anses allmänt vara ett förbud mot utvidgande tolkning av straffbestämmelserna till nackdel för den misstänkte eller åtalade/tilltalade. Rör frågan exempelvis något till förmån för en enskild person i förhållande till staten kan eventuellt en extensiv tolkning vara att föredra. En strikt tillämpning av den objektiva metoden är nog inte så vanlig.

Den *subjektiva* lagtolkningsmodellen utgår också från lagtexten, men vid oklarheter tillämpar juristen även förarbetena till lagen som stöd för en lösning. Som tidigare har sagts så kan juristen genom att läsa förarbetena till en lag kanske få svar på vad lagstiftaren har avsett med exempelvis komplementbyggnader. I bästa fall har lagstiftaren till och med angivit "växthus" som ett exempel på komplementbyggnader. Viss försiktighet är påbjuden vid användning av förarbeten vid avgörande av straffrättsliga frågor.

Den *teleologiska* lagtolkningsmodellen, som inte skall förväxlas med teologi, är en metod som även ser till ändamålet med lagstiftningen. Det är inte alltid ändamålet är direkt uttryckt i förarbetena, för varje enskild bestämmelse. Juristen får då försöka tolkningsvis sluta sig till vad ändamålet med lagen kan anses vara. Anta att du får den något märkliga frågan att någon önskar att ta med sin tama varg på en flygresor. Du lyckas finna en lagstiftning som, bland annat, förbjuder hundar ombord på flygplan, men som inte säger något om vargar. Är det då fritt fram för vargar? Om vi bortser från den omständigheten att vargen kan skada andra passagerare, vilket i och för sig även en hund kan göra, så måste du fråga dig vad som är syftet bakom förbudet. Ett av syftena kan exempelvis vara allergirisken. Vargen är också ett pälsdjur, som jag förmodar kan ge upphov till allergi i liknande utsträckning som hundar. Om vi på goda grunder kan anta att lagstiftaren haft

⁵ Jag använder begreppet lagstiftaren som ett samlingsbegrepp för den eller dem som utarbetat lagförslaget samt för riksdagen, som är det enda organ som kan besluta om lagar.

bland annat detta syfte i åtanke när han förbjöd hundar ombord på flygplan, så bör även en varg nekas tillträde. Med stöd av den teleologiska metoden har vi då genom en extensiv tolkning av lagtexten även tolkat in vargar. Lagstiftaren borde istället kanske ha skrivit att "pälsdjur", som kan ge upphov till allergi hos människor är förbjudna på flygplansresor. En anledning till att lagstiftaren inte kan skriva ut alla syften och exempel i lagtexten är att den då skulle svälla över i sådan omfattning att den blir omöjlig att överblicka och tillämpa.

Avslutande synpunkter

I framförallt media formas mycket av den bild allmänheten har om juridik och jurister. Journalister och jurister har egentligen inga motstående intressen, men av sekretesskäl, olika kunskap om juridik eller vissa missförstånd uppstår emellanåt situationer som gör att allmänheten får uppfattningen att mördare och andra våldsvärkare går fria, trots att de rimligen borde sitta bakom "lås och bom". Det är olyckligt och allvarligt att allmänhetens förtroende för jurister, polisen och andra rättsvårdande instanser påverkas i negativ riktning. Ibland är säkert kritiken befogad, men min erfarenhet visar dock på att en stor del av det som skrivs inte alltid är i överensstämmelse med varken den faktiska eller den juridiska sanningen.

Tillåt mig med ett exempel visa på en typ av situationer som under senare tid i massmedia har lyfts fram och speglats som något mycket uppseendeväckande. Ett brott som alla friska människor förknippar med avsky är våldtäkt. Det har vid några tillfällen sannolikt begåtts någon form av sexuella övergrepp mot kvinnor som inte lett till önskad påföljd för förgriparna. Att jag använder uttrycket "sannolikt" beror på att väldigt få av oss varit närvarande och därigenom själva har kunnat göra en egen bedömning av det inträffade. Målen har kommit att handla om vad som är bevisat i förhållande till vad som har påståtts. I de situationer jag har i åtanke har offret/kvinnan varit (så pass) berusad att hon inte har kunnat lämna en sammanhängande och bindande berättelse till vad som inträffat. Att kvinnan har haft ett sexuellt umgänge kan bevisas genom teknisk bevisning. Det är dock svårare att påvisa att umgänget varit oönskat. Den här typen av mål är synnerligen svåra att utreda och att få klarhet i vad som egentligen hänt. I de flesta fall är det endast offret och den utpekade gärningsmannen som varit närvarande.

I Sverige har vi en rättsordning som håller på principerna att "hellre fria än fälla" och att den som påstår något faktum också måste bevisa detta faktum. Det är åklagaren som skall bevisa att det gått till på det sätt som påståtts. Det är åklagaren som måste bevisa att den utpekade gärningsmannen gjort precis så som påstås och därmed uppfyller alla delar i gärningsbeskrivningen, för att han skall kunna dömas. Om åklagaren endast har ett offer som mycket fragmentariskt kan återge händelsen samt en eller flera utpekade personer som gärningsmän, så är uppförsbacken mycket brant. Beviskravet är också satt mycket högt för att risken för att oskyldiga döms skall hållas på en "nollnivå". Det är dessa förutsättningar och begränsningar som leder till att det sannolikt går en del gärningsmän fria, som borde ha fått sitt straff. Det är inte domstolarnas, polisens eller juristers sak att ändra på de rättssäkerhetsregler som gäller idag, det är i så fall riksdagens, alltså vår uppgift att åtgärda.

Andra fall av liknade typ som varit föremål för massmedias bevakning och i vissa fall kritik, är ett antal uppmärksammade mål där någon blivit mördad och där två eller flera har "skyllt på varandra". I något fall har man kunnat läsa av tidningsartiklar att det lönar sig att skylla på varandra för då går båda fria. I vissa fall kan det nog vara sant att ett sådant beteende skulle kunna få en sådan utgång att ingen blir dömd för brottet. Vad ligger då bakom en sådan utgång? Anta att två personer bestämmer sig för att råna en annan person i dennes hem. Uppgårelsen är att en person går in och utför själva personrån och den andra står utanför och håller vakt. Det vill sig inte bättre än att det utbryter slagsmål inne i huset mellan rånaren och offret. Det slutar med att rånaren slår ihjäl offret.

Efter visst efterforskningsarbete lyckas polisen omhänderta båda personerna som varit med och planerat och i samråd utfört rånet. Av den bevisning polisen får fram, såväl teknisk bevisning, som olika iakttagelser av vittnen, framkommer endast att en av rånarna har varit inne i huset och att den andra måste ha varit utanför. Är det rimligt att döma båda rånarna för mordet, om åklagaren inte kan bevisa att båda rånarna hade uppsåt att döda personen? Är det rimligt att bara döma en, och hoppas på att det blev den rätta gärningsmannen man valde? Det är ett fruktansvärt brott som har begåtts och någon borde rimligtvis straffas för brottet, men vem? Vi kan inte låsa in människor för att vi tror att dom kan ha mördat någon eller för att vi anser att personen ändå på grund av sin kriminella läggning ändå förtjänar det. Den juridiska sanningen är kanske inte den bästa, men för närvarande den enda vi har i dessa sammanhang.